

SOCIO-PSIHOLOŠKO OBJAŠNENJE (NE)POŠTOVANJA PRAVA: PRIMER FUDBALSKEG HULIGANIZMA**

Sažetak

U socijalnoj psihologiji nasilničko ponašanje navijača na fudbalskim utakmicama dugo je objašnjavano ili prisustvom agresivnih pojedinaca (tzv. rizičnih ili ekstremnih navijača), ili karakterističnom zakonitošću ponašanja mase. Ovo su u praksi pratile strategije za sprečavanje nereda na fudbalskim utakmicama čije je glavno obeležje tradicionalni policijski stil, koji je u osnovi represivan i reaktivan. Takav pristup se vrlo brzo pokazao neefikasnim, a kulminacija fudbalskog huliganizma koja se u Evropi dogodila osamdesetih godina prošlog veka, dovela je do preispitivanja naučnih premisa na kojima se on temelji. Istovremeno su se pojavila nova naučna objašnjenja nasilja na masovnim događajima, poput teorije društvenog identiteta, koja su isticala kontekstualni i interaktivni aspekt grupnih sukoba.

Cilj ovog rada je da se pokaže da je fenomen fudbalskog huliganizma moguće objasniti i teorijama koje se bave problemom usklađenosti ponašanja sa pravom. U radu su prikazani model samoregulacije, teorija proceduralne pravde i model grupnog angažmana, kao mogući teorijski okvir za objašnjenje nasilja na fudbalskim utakmicama koji je komplementaran sa teorijom društvenog identiteta. Njegova primenljivost ilustrovana je studijom Stota, Pirsona i Hogeta o ponašanju navijača fudbalskog kluba Kardif Siti.

Ključne reči: fudbalski huliganizam, teorija proceduralne pravde, legitimitet, model grupnog angažmana, nasilje na sportskim priredbama

1. UVOD

Iako svetski fenomen, fudbalski huliganizam bio je i ostao asocijacija na određenu državu, zbog čega se ova vrsta antisocijalnog ponašanja često naziva i

* Autorka je studentkinja doktorskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu i istraživač pravnika u Institutu za uporedno pravo u Beogradu; adresa elektronske pošte: a.bezbradica@iup.rs, ORCID: 0000-0002-5049-3099.

** Rad je nastao kao rezultat istraživanja autorke u Institutu za uporedno pravo, i finansiran je od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2023. godini (evidencioni broj: 451-03-47/2023-01/200049 od 3. 2. 2023).

„Engleska bolest“, odnosno „Britanska bolest“.² Razlog za ovu stereotipizaciju je činjenica da su neke od najnasilnijih navijačkih grupa upravo one iz Velike Britanije, kao i da su tri najveće tragedije koje pamti fudbalska istorija uključivale engleske fudbalske klubove: pogibija 56 ljudi u požaru na stadionu u Bredfordu 1985. godine; obračun navijača Juventusa i navijača Liverpoola na stadionu Hejsel u Briselu iste godine, koji je rezultirao smrću 39 ljudi i fizičkim povredama njih 600; i smrt 96 navijača Liverpoola 1989. godine na stadionu Hillsboro u Šefildu.³ Danas je, pak, nasilje na fudbalskim utakmicama problem sa kojim se suočava većina država sveta. Sa druge strane, intenzitet nasilja neuporedivo je manji nego u prošlosti. Moglo bi se reći da je problem fudbalskog huliganizma u savremenom svetu stavljen pod kontrolu.

Upravo su za fudbal mračne osamdesete godine dvadesetog veka, u kojima je fudbalski huliganizam dostigao svoj vrhunac, dovele do preispitivanja efikasnosti postojećih mera za obezbeđivanje sportskih utakmica. Osim iskustva „sa terena“ koje je govorilo u prilog neefikasnosti tradicionalnih policijskih mera za suzbijanje nereda, i nova naučna istraživanja iz oblasti socijalne psihologije i kriminologije pokazala su da te mere počivaju na pogrešnoj premisi. Naime, u nauci je dugo vladao stav da je uzrok nasilja na sportskim priredbama ili prisustvo agresivnih individua (tzv. rizičnih ili ekstremnih navijača, odnosno fudbalskih huligana), ili specifična zakonitost ponašanja mase u kojoj njeni članovi gube individualnost i prestaju da se ponašaju racionalno.⁴ Zato je u praksi pristup sprečavanju nereda na fudbalskim utakmicama bio represivan i reaktivan, a često i potpuno agresivan prema navijačima. Ogleđao se u prisustvu velikog broja uniformisanih policajaca snabdevenih opremom za suzbijanje demonstracija kao što su suzavci i gumeni pendreci, neselektivnoj primeni nasilja nad masom, pokušajima stroge kontrole poštovanja zakonskih zabrana (poput one koja se odnosi na konzumiranje alkohola) i sl.⁵

Devedesete godine dvadesetog veka donele su nova naučna istraživanja fenomena nasilja na masovnim događajima, u čijem fokusu više nije bio agresivni pojedinac, već kontekst u kojem se nasilje dešava. Ne sporeći da je bitan (moguće i nužan) uslov za nastanak ove specifične forme nasilja prisustvo određenog psihološkog profila ljudi (ekstremnih navijača), nove teorije insistirale su na tome da je to nedovoljan uslov, te da se za pravilno razumevanje nasilja na masovnim događajima mora uzeti u obzir i interaktivni aspekt grupnih sukoba.⁶ Tako teorija društvenog identiteta objašnjava da konflikt između mase i policije nastaje kada

² M. Stanić, S. Andonović (2020), „Police detention of football fans as measure of preventing violence in case law of the European Court of Human Rights“, *Thematic conference proceedings of international significance Archibald Reiss Days*, Vol. 10, 66.

³ M. Hopkins, J. Treadwell (2014), *Football Hooliganism, Fan Behaviour and Crime*, Palgrave Macmillan UK, Introduction Section, para. 2, <https://www.perlego.com/book/3486051/football-hooliganism-fan-behaviour-and-crime-contemporary-issues-pdf>, 15/8/2023.

⁴ C. Stott, S. Reicher (1998), „How Conflict Escalates: The Inter-group Dynamics of Collective Football Crowd Violence“, *Sociology*, Vol. 32, No. 2, 355.

⁵ S. Milojević et al. (2013), *Youth and hooliganism at sports events*, OSCE, Belgrade, 43-44.

⁶ C. Stott, S. Reicher, 354-355.

masa, zbog represivnosti i neselektivnosti policijskog tretmana, počne policiju da percipira kao nelegitimnu. To dovodi do toga da se do tada heterogena skupina počne okupljati oko zajedničkog identiteta žrtve.⁷ Ovaj novonastali kolektivni identitet dovodi do solidarnosti unutar mase, a zatim i do percepcije otpora policiji kao legitimnog. Istovremeno, kako zbog jačanja grupnog identiteta dolazi do prevazilaženja razlika između tzv. rizičnih i običnih navijača, masa počinje da se ponaša kao homogena skupina. To znači da nasilje, ukoliko do njega dođe, postaje masovno: u njemu, rame uz rame sa ekstremnim navijačima, počinju da učestvuju i oni pojedinci koji uobičajeno nisu skloni antisocijalnom ponašanju.⁸ Opisana teorija međugrupnih sukoba implicira da je za nastanak nasilja na masovnim događajima ponašanje policije važnije nego ponašanje navijača. Ukoliko policija zbog manjih incidenata počne neselektivno da primenjuje silu nad svim navijačima, to može dovesti do eskalacije nasilja. Drugim rečima, „jednstrano fokusiranje na opasnost od tzv. huligana može postati samoispunjavajuće proročanstvo“.⁹

Ovi novi uvidi koje su dale teorija i praksa doveli su do toga da se danas tradicionalni policijski stil sve više napušta i zamenjuje novim, koji je proaktivan i asertivan. Osnovne značajke novog policijskog stila su dijalog sa navijačima i lokalizovana i selektivna primena sile. U njegovoj primeni prednjači Holandija, a druge zemlje zapadne Evrope sve više slede njen primer.¹⁰ Nažalost, u mnogim evropskim zemljama i dalje je prisutan tradicionalni policijski stil, pa se „aktivnosti policije na sportskim događajima svode pre na zaštitu *od* mase, nego na zaštitu mase“.¹¹ Takav je slučaj i sa Srbijom. Ministarstvo nadležno za unutrašnje poslove u Republici Srbiji tek je nedavno počelo ozbiljnije da se zanima za problem nasilja na sportskim događajima, a srpska policija se u svom delovanju i dalje oslanja gotovo isključivo na represivne mere.¹² Osim toga, istraživanja pokazuju da navijači u Republici Srbiji policiju doživljavaju kao nelegitimnu, što je u skladu sa pomenutom teorijom društvenog identiteta o povezanosti tradicionalnog policijskog stila, identiteta i eskalacije nasilja na masovnim skupovima.¹³

Kao što se vidi, dosadašnja objašnjenja fudbalskog huliganizma oslanjala su se uglavnom na teorije iz socijalne psihologije koje apostrofiraju značaj društvenog identiteta u međugrupnim konfliktima, bez dovođenja ovih koncepata u vezu sa fenomenom prava. Cilj ovog rada je da pokaže kako je objašnjenje nastanka nasilja na fudbalskim utakmicama koje daje pomenuta teorija društvenog identiteta, moguće dopuniti i teorijama o usklađenosti ponašanja sa pravom

⁷ *Ibid.*, 359.

⁸ *Ibid.*, 371-372.

⁹ *Ibid.*, 374.

¹⁰ Vid. S. Frosdick, P. Mars (2013), *Football Hooliganism*, Taylor and Francis, More proactive and preventive measures Part, <https://www.perlego.com/book/1556380/football-hooliganism-pdf>, 10/07/2023.

¹¹ S. Frosdick (2001), „Switch to safety“, *Stadium and Arena Management*, 9-10.

¹² S. Milojević et al., 73.

¹³ Vid. B. Otašević, D. Subošić (2015), „Percepcija navijača o policijskom postupanju na sportskim priredbama“, *Zbornik radova 4. međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu“*, 190 i dalje.

(*legal compliance*). Pošto se na opšti način bave pitanjem zašto se ljudi ponašaju u skladu sa pravom, teorije o usklađenosti ponašanja sa pravom podesne su da objasne poštovanje odluka bilo koje pravne institucije, uključujući i policiju. S tim u vezi, u ovom radu biće prikazani model samoregulacije, teorija proceduralne pravde i model grupnog angažmana, kao mogući teorijski okvir za objašnjenje nasilničkog ponašanja navijača na fudbalskim utakmicama. Zatim će biti prezentovano istraživanje K. Stota (Stott), Dž. Hogeta (Hoggett) i Dž. Pirsona (Pearson), čiji rezultati nedvosmisleno govore o kompatibilnosti teorije društvenog identiteta i ovde potenciranih teorija o usklađenosti ponašanja sa pravom.

2. MOGUĆI TEORIJSKI OKVIR ZA ISTRAŽIVANJE NASILJA NA FUDBALSКИM UTAKMICAMA

2.1. Model samoregulacije ponašanja

Iako se prinuda tradicionalno smatra bitnim, a u nekim teorijama i nužnim obeležjem prava, to ne znači da se poštovanje pravnih normi uvek obezbeđuje na prinudan način. Većina u društvu redovno se ponaša u skladu sa pravom, pa prinuda ostaje samo krajnje sredstvo za obezbeđivanje željenog ponašanja neposlušne manjine. Dok se ovo čini već zdravorazumski jasno, motiv koji se krije iza povinovanja pravu manje je očigledan i predmet je značajnih empirijskih istraživanja.

Glavnim motivatorom za ponašanje u skladu sa pravom dugo se smatrao strah od sankcije. Ovo shvatanje stoji u osnovi tzv. modela odvratanja (*deterrence model*), na kojem većina društava i dalje temelji strategiju društvene regulacije. Ovaj model polazi od shvatanja da su ljudi, kao racionalna bića, u odlučivanju uvek vođeni procenom rizika i koristi, a sve u nameri da minimizuju štetu i maksimizuju dobit. Primenjeno na pravo, ovo znači da su ljudi skloniji protivpravnom ponašanju onda kada svoje šanse da budu uhvaćeni i procesuirani procenjuju kao niske, i obratno, da se ponašaju u skladu sa pravom onda kada je procenjeni rizik veliki. I zaista, neke empirijske studije potvrdile su ovu hipotezu.¹⁴ Međutim, najveći broj njih nije merio magnitudu efekta rizika, niti je poredio jačinu ovog efekta sa jačinom drugih potencijalnih uzroka usklađenosti ponašanja sa pravom.¹⁵ One studije koje su, pak, ispitivale intenzitet efekta rizika, utvrdile su da je on umeren do zanemarljiv.¹⁶

Odvraćanje od neželjenog ponašanja pretnjom sankcijom, osim što je nedovoljno efikasno, za društvo je i skupo. Naime, da bi se obezbedilo poštovanje prava sa osloncem isključivo na pretnju sankcijom potrebno je ulaganje velikih resursa

¹⁴ T. Tyler (2003), „Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law”, *Crime and Justice: A Review of Research* 30, 302.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ T. Tyler (2009), “Legitimacy and Criminal Justice: The Benefits of Self-Regulation”, *Ohio State Journal of Criminal Law*, Vol. 7, No. 1, 309.

u uspostavljanje i održavanje sistema za kažnjavanje.¹⁷ Pored toga, neophodno je i ulaganje u sredstva i strategije za održavanje straha od sankcije kod ljudi, s obzirom na to da ovaj motivator deluje na osnovu percipiranog a ne objektivnog rizika od sankcije.¹⁸ Ovo znači da je potrebno kod ljudi proizvesti osećaj da se učinioci kaznenih dela otkrivaju i procesuiraju, što podrazumeva velike izdatke za postavljanje sistema nadzornih kamera, povećanje broja policijskih patrola na ulicama, kontinuirano održavanje reda u zajednici (tzv. strategija polomljenih prozora) itd. Dodatna negativna strana modela odvracanja je činjenica da u društvima koje primenjuju strategije koje se baziraju na tom modelu, ljudi vremenom odnos sa državom i pravom počinju da doživljavaju kao negativan i neprijateljski, pa je veća šansa da će uskratiti saradnju sa institucijama. A saradnja građana sa institucijama je, pored poštovanja prava, značajna poluga društvene regulacije.¹⁹

Za razliku od ovog, u osnovi instrumentalnog motiva, mogući su i normativni motivi za poštovanje prava. Naime, moguće je da se ljudi ponašaju u skladu sa pravom iz unutrašnjeg (vrednosnog) uverenja da tako *treba*. Takvo uverenje dovodi do samoregulacije ponašanja i smanjuje potrebu za spoljašnjom regulacijom (putem nagrade i kazne). Ovaj normativni stav može doći ili iz lične moralnosti, ili iz legitimiteta prava.²⁰ Kada poštovanje prava proizilazi iz lične moralnosti, to znači da ljudi usklađuju ponašanje sa pravom jer je ono u skladu sa njihovim moralnim vrednostima, dok se poštovanje prava iz razloga njegovog legitimiteta dešava onda kada se ljudi osećaju obaveznima da se povinuju volji određenih institucija, odnosno pravila.²¹ Osećaj da organi vlasti i druge institucije „imaju pravo“ da donose obavezujuće odluke o njihovom životu, može biti prisutan kod pojedinca i onda kada te odluke ne reflektuju njegove vrednosti, što znači da motiv legitimiteta i motiv lične moralnosti, iako oba vrednosna, nisu istovetni. Kada neko poštuje pravo jer veruje da tako treba, on ne samo da je u stanju da suspenduje u sebi motivaciju koja dolazi iz ličnog interesa, već i onu koja dolazi iz morala.

Legitimitet je naročito važan izvor unutrašnje motivacije za poštovanje prava jer je lični moral visoko subjektivan. Kako pravo ne može reflektovati vrednosti svih u društvu, to je legitimitet efikasniji motivator za usklađivanje ponašanja. Naime, obezbeđivanje legitimiteta pravu dovodi do toga da ljudi prihvate i one propise i odluke sa čijom sadržinom moralno nisu saglasni.²² Ipak, državne i druge vlasti tradicionalno preferiraju društvenu kontrolu putem nagrade i kazne, jer iako skuplja, ta im se strategija čini jednostavnijom: potrebno je “samo” da angažuju resurse za sisteme prisмотрe i kažnjavanja. Ova strategija ne zahteva

¹⁷ *Ibid.*, 310.

¹⁸ T. Tyler (2003), 303.

¹⁹ T. Tyler (2009), 310.

²⁰ T. Tyler (2021), *Why People Obey the Law*, Princeton University Press, Part 1, Chapter 1, para. 5, <https://www.perlego.com/book/2377736/why-people-obey-the-law-pdf>, 13/7/2023.

²¹ T. Tyler (2009), 314.

²² T. Tyler (2021), Part 1, Chapter 1, para. 9.

komunikaciju sa građanima i istraživanje njihovih stavova i vrednosti. Međutim, korist od strategije koja počiva na modelu samoregulacije je veća. Najpre i najvažnije, kada se ljudi ponašaju u skladu sa pravom iz vrednosnih pobuda veća je šansa da će se tako ponašati i kada nisu nadzirani, što omogućava državi značajnu uštedu na sistemima pristomote.²³ Osim toga, poštovanje prava nije jedino bitno za uspešnu društvenu regulaciju. Kooperacija građana sa vlastima je takođe bitna, a posebno kooperacija sa policijom (zbog prijavljivanja kaznenih dela i identifikacije problema u zajednici), a istraživanja pokazuju da je kooperacija veća tamo gde se ljudi ponašaju u skladu sa pravom iz vrednosnih motiva.²⁴

Sve rečeno bilo bi potpuno irelevantno ukoliko ne bi bilo dokaza da je legitimitet jači motivator od straha od sankcije. Socio-psihološka istraživanja prava nam upravo govore da je to slučaj. Tako je istraživanje T. Tajlera (Tyler) iz 1990. Godine,²⁵ u kojem su stanovnici Čikaga intervjuisani u vezi sa njihovim nedavnim iskustvima sa policijom i sudovima, kao i njihovim generalnim stavovima o ovim institucijama, otkrilo da legitimitet ima značajan nezavisni uticaj na poštovanje prava. Drugim rečima, istraživanje je pokazalo da legitimitet utiče na usklađivanje ponašanja sa pravom u značajnoj meri i onda kada su varijable koje predstavljaju druge moguće uzroke za ponašanje u skladu sa pravom (strah od sankcije, pritisak okoline, lična moralnost, performanse institucija i demografske karakteristike) držane konstantnima. Sa druge strane, u ovom istraživanju nije nađen značajniji efekat straha od sankcije na poštovanje prava.²⁶

Studija Dž. Sanšajna (Sunshine) i T. Tajlera (Tyler) iz 2003. godine²⁷ proširila je nalaze čikaške studije. Ovo istraživanje, sprovedeno na uzorku od 483 stanovnika Njujorka, imalo je za cilj da ispita odnos opšte populacije prema jednoj određenoj pravnoj instituciji – policiji. Za razliku od prethodne studije koja je istraživala samo uticaj legitimiteta na poštovanje prava, ova studija je pored toga ispitivala i njen uticaj na još dva aspekta odnosa građana sa policijom: kooperaciju sa policijom i osnaživanje policije (u smislu podrške politikama koje proširuju diskrecionu vlast policije).²⁸ Pored legitimiteta, ispitivan je uticaj još tri potencijalna uzroka: distributivne pravde, straha od sankcije i performansi policije. Rezultati su pokazali da legitimitet najviše utiče na usklađenost ponašanja sa pravom, kooperaciju i osnaživanje, odnosno da je to jedina varijabla koja direktno oblikuje sva tri aspekta odnosa građana sa policijom.²⁹

Pomenuta i mnoga druga istraživanja vode zaključku da, ne samo da je moguće, nego je i poželjno regulisati ponašanje u društvu sa osloncem na internalizovane vrednosti, umesto odvrćanjem od nepoželjnog ponašanja pretnjom.

²³ T. Tyler (2009), 309-311.

²⁴ *Ibid.*, 312.

²⁵ Detaljno o studiji vidi u: T. Tyler (2001).

²⁶ T. Tyler (2003), 311.

²⁷ J. Sunshine; T. Tyler (2003), "The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing", *Law & Society Review*, Vol. 37, No. 3.

²⁸ *Ibid.*, 514.

²⁹ *Ibid.*, 534.

Drugim rečima, povećanjem svoje legitimnosti, pravo i pravne institucije dovode do samoregulacije ponašanja građana, tako da pretnja sankcijom ostaje rezervirana za kontrolu manjine kod koje socijalizacijom nisu uspešno prenete vrednosti od značaja za legitimitet prava. Ovakva samoregulacija ponašanja ne samo da štedi materijalne resurse, već i doprinosi saradnji između građana i institucija.

2.2. Teorija proceduralne pravde

Rečeno je da je veća verovatnoća da će se ljudi ponašati u skladu sa pravom i saradivati sa pravnim institucijama ukoliko ih percipiraju kao legitimne. Ostaje pitanje: kada ljudi smatraju pravo legitimnim? Dva su moguća odgovora: 1. pravo je legitimno onda kada su njegovi ishodi pravedni (distributivna pravda), ili 2. pravo je legitimno kada su pravne procedure pravedne (proceduralna pravda).³⁰ Pravedni ishodi, odnosno pravedna distribucija moći i dobra putem prava, nesporno utiče na prihvatanje pravnih odluka i na evaluaciju donosioca odluke. Međutim, empirijske studije masovno su potvrdile da najveći uticaj na legitimitet prava i pravnih institucija ima proceduralna pravda.³¹ Drugim rečima, ljudi su spremniji da prihvate odluke državnih organa i drugih institucija koje primenjuju pravo, koje nisu u njihovom interesu ili koje ne smatraju sadržinski pravednima, ukoliko proceduru donošenja odluke doživljavaju kao pravednu.

Što se tiče pitanja koje to karakteristike čine jedan postupak donošenja odluke pravednim, i tu su istraživanja dosledno pokazivala isto: ljudima je jednako stalo do kvaliteta procesa odlučivanja (nepriistrasnog, objektivnog i transparentnog postupka koji se okončava obrazloženom odlukom) i do kvaliteta tretmana (poštovanja ličnosti stranke u postupku i uvažavanja njenih interesa).³²

Dž. Tibo (Thibaut) i L. Voker (Walker) bili su prvi koji su empirijski utvrdili značaj proceduralne pravde za poštovanje prava.³³ Oni su 1975. godine sproveli istraživanje koje se sastojalo iz serije eksperimenata u kojima su ispitanici stavljeni u ulogu optuženog u krivičnom postupku, koji je bio ili akuzatornog ili inkvizitorskog tipa. Rezultati istraživanja pokazali su da su ispitanici preferirali akuzatorni tip postupka, koji se načelno smatra pravednijim zbog veće participacije stranaka u postupku. Ovo je potvrdilo hipotezu da je ljudima pravedna procedura važnija od željenog ili pravednog ishoda postupka. Nakon studije Tibo i Vokera, istraživanja su konstantno potvrđivala da proceduralna pravda vodi legitimitetu u mnogo većoj meri nego ostali uzroci, kao što su pravednost ishoda, poželjnost ishoda ili očekivani ishod.

Teorija proceduralne pravde omogućava nam da razumemo jedan interesantan i čest fenomen, a to je da ljudi doživljavaju pravne institucije izrazito

³⁰ T. Tyler (2003), 292.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, 298-299.

³³ *Ibid.*, 293.

negativno, a da to nije u srazmeri sa kvalitetom njihovog rada, viđenog kao ispravnost odluka koje donose i efikasnost njihovog rada. U ovakvim situacijama reč je o tome da ljudi pravne procedure pred tim institucijama doživljavaju kao nedovoljno transparentne, a donosiocima odluka kao pristrasne i neprofesionalne u ophođenju sa strankama. Ovo znači da bi institucije mogle sebi povećati legitimitet samo promenom načina na koji se ophode prema građanima i načina na koji donose odluke. Tako Šerman i kolege (Sherman et al.) ispravno primećuju: „Jedan od najupečatljivijih skorašnjih nalaza jeste – do koje mere policija sama stvara rizik od zločina, jednostavno upotrebom loših manira“.³⁴

2.3. Model grupnog angažmana

Još jedan model koji se može iskoristiti za objašnjenje usklađenosti ponašanja sa pravom jeste model grupnog angažmana (*Group Engagement Model*). Ovaj model je univerzalan, te se može primeniti na grupe različitog tipa i veličine, što znači da je iskoristiv i za objašnjenje psihološkog i ponašajnog angažmana ljudi u velikim organizacijama poput države. On polazi od pitanja zašto se ljudi angažuju u grupama, odnosno, zašto pristaju da se ponašaju u skladu sa normama grupe. Model samoregulacije i teorija proceduralne pravde objasnili su da je razlog za usklađivanje ponašanja sa normom prihvatanje institucija koje ih primenjuju kao legitimnih, iz razloga što se postupci u kojima se te norme primenjuju percipiraju kao pravedni. Model grupnog angažmana prihvata ovo objašnjenje, ali odlazi korak dalje: on se spušta na nivo člana grupe u nameri da objasni šta je psihološki razlog zbog kojeg ljudi preferiraju institucije koje primenjuju pravedne procedure, a ne recimo one koje isporučuju pravedne ishode.

Centralni koncept modela grupnog angažmana je koncept grupnog identiteta. Naime, ljudi jedan deo svog identiteta crpe iz pripadnosti različitim grupama. Ovaj grupni identitet posledica je identifikacije sa grupom.³⁵ Dva su moguća razloga zbog kojih se pojedinci identifikuju sa grupom: zbog resursa koji im postaju dostupni zahvaljujući članstvu u grupi, i zbog toga što procedure odlučivanja u grupi smatraju pravednim.³⁶ Istraživanja pokazuju, verovatno suprotno zdravorazumskim očekivanjima, da je upravo kvalitet procedura za donošenje odluka ključni razlog za identifikaciju člana grupe sa grupom. Ljudi se identifikuju sa onim grupama u kojima su tretirani sa poštovanjem, bez predrasuda i istovetno kao drugi. Razlog je taj što stapanje ličnog identiteta sa grupnim nosi rizike, pa se ljudi osećaju bezbednije da se identifikuju sa onom grupom u kojoj postoji proceduralna pravda. Ako se odluke u grupi donose pristrasno i arbi-

³⁴ L. W. Sherman et al. (1997), *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising: A Report to the United States Congress*, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice Washington D.C, navedeno prema: T. Tyler (2003), 297.

³⁵ T. Tyler, S. Blader (2003), „The Group Engagement Model: Procedural Justice, Social Identity, and Cooperative Behavior“, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 7, No. 4, 353.

³⁶ *Ibid.*, 357.

trarno, bez obzira na trenutno povoljne ishode odlučivanja, na dug rok postoji veliki rizik da će član grupe doživjeti ishode koji su supstantivno nepravedni. Ovo vodi stvaranju psihološke distance u odnosu na grupu i onemogućava identifikaciju sa njom.³⁷

Model grupnog angažmana uspješno objašnjava zašto je kod stigmatizovanih grupa u društvu nizak stepen prihvatanja pravnih i drugih normi šire zajednice. Naime, stigmatizovane grupe se slabo identifikuju sa društvom čiji su deo, zbog nepravednog tretmana. Ovo naposljetku dovodi do toga da te grupe stvaraju paralelne norme ponašanja. Takve norme često oponiraju zvaničnim normama, što na kraju rezultira time da se članovi grupe počnu ponašati upravo u skladu sa stereotipom koji im je dodeljen od strane šireg društva.³⁸

3. JEDNA EMPIRIJSKA POTVRDA ISKORISTIVOSTI PREDLOŽENOG TEORIJSKOG OKVIRA

Model samoregulacije, teorija proceduralne pravde i model grupnog angažmana daju objašnjenje kako dolazi do usklađivanja ponašanja sa pravom. U ovom odeljku videćemo da je uz pomoć njih moguće objasniti i zašto u jednom specifičnom kontekstu (kontekstu fudbalske utakmice) dolazi do masovnog otpora jednoj pravnoj instituciji (policiji), te kako je moguće da se ponašanje (navijača) reguliše uz minimum upotrebe fizičke prinude i postigne kooperacija.

U trogodišnjoj longitudinalnoj studiji, Stot, Hoget i Pirson istraživali su ponašanje navijača fudbalskog kluba Kardif Siti (*Cardiff City Football Club*), jedne od najnasilnijih navijačkih grupa u Velikoj Britaniji.³⁹ Interesovalo ih je zbog čega je na utakmicama Kardif Sitija došlo do smanjenja broja incidenata, uprkos smanjenju broja prisutnih policajaca. Veliki broj izrečenih mera zabrane prisustva sportskim priredbama (*banning orders*) isključen je kao uzrok, iz razloga što je istovremeno sa smanjenjem nasilja na i oko Ninijan parka (*Ninian Park*)⁴⁰, došlo do povećanja nasilja navijača Kardif Sitija na gostujućim utakmicama. U studiji su korišćene kvalitativne metode prikupljanja podataka (posmatranje sa učestvovanjem i intervju), što je omogućilo da se od navijača Kardif Sitija i policije dobije bogat materijal koji je istraživačima dao uvid, ne samo u ponašanje navijača, već i u njihovu percepciju događaja na tribinama.⁴¹

Rezultati istraživanja pokazali su da navijači Kardif Sitija imaju snažan kolektivni identitet. Ono što je značajno doprinelo solidarnosti unutar grupe jeste činjenica da su navijači na utakmice putovali zajedno, organizovanim prevozom. Naime, veliki broj navijača bio je iz okoline Kardifa koja je infrastrukturno loše

³⁷ *Ibid.*, 358-359.

³⁸ *Ibid.*, 358.

³⁹ Vid. C. Stott, J. Hoggett, G. Pearson (2012), „Keeping the Peace: Social Identity, Procedural Justice and the Policing of Football Crowds“, *The British Journal of Criminology*, 381–399.

⁴⁰ Ninijan park je matični stadion fudbalskog kluba Kardif Siti.

⁴¹ *Ibid.*, 383-385.

povezana sa gradom, zbog čega se na utakmice putovalo privatnim prevozom. To je razlog zašto je 2001. godine osnovan putnički klub pod nazivom „Valley RAMs“. Klub je počeo da privlači sve veći broj navijača, što zbog pristupačnosti cene prevoza, što zbog toga što je ovakvo zajedničko putovanje navijača samo po sebi predstavljalo svojevrsnu zabavu (posebno jer je, osim prevoza do stadiona, uključivalo i posetu usputnim pabovima).⁴²

Dok je na strani navijača jačao kolektivni duh, na strani policije rasla je svest o nedovoljnosti tradicionalnih strategija za sprečavanje nasilja na fudbalskim utakmicama koje su se oslanjale na upotrebu prinude. To je rezultiralo promenom strategije u pravcu dijaloga i saradnje sa navijačima. Prvi korak ka uspostavljanju dijaloga bilo je organizovanje sastanka na kojima su prisustvovali predstavnici navijača Kardif Sitija, kluba, policije Južnog Velsa (*South Wales Police*) i lokalnih vlasti.⁴³ Sledeći značajan korak bio je uvođenje tzv. spotera (*spotters*). Spoteri su bili poseban policijski tim obučen za prepoznavanje potencijalnih žarišta nereda na utakmicama. Njihova manifestna funkcija bila je da služe kao izvor informacija o potencijalnim rizičnim navijačima i njihovom ponašanju. Međutim, mnogo je važnija bila njihova latentna funkcija: neposrednom komunikacijom sa navijačima trebalo je da pridobiju njihovo poverenje i tako preduprede potencijalne neredе.⁴⁴

Pomenute mere dovele su do drastične promene ponašanja navijača i smanjenja sukoba sa policijom.⁴⁵ Podaci iz intervjua sa navijačima pokazali su da je promena policijskog stila dovela do toga da su navijači na policiju prestali da gledaju kao na neprijateljsku stranu, a njenu ulogu na utakmicama počeli da percipiraju kao legitimnu. Rečima jednog od intervjuisanih navijača: „Izgrađen je most između navijača i policije u Kardifu, definitivno, sada smo poštovani. Znamo dosta dobrih policajaca u Kardifu koji poštuju momke. Pravedni su, neće vam dopustiti da kršite zakon ili šta već, ali će vas tretirati fer.“⁴⁶

Novi policijski stil ne samo da je doveo do smanjenja nasilja, već je takođe doprineo saradnji između policije i navijača: informacije o kretanju i namerama rizičnih navijača, koje su se nekada pribavljale tajnim obaveštajnim putevima, sada su stizale od samih navijača, i to često upravo od onih koji su označeni kao rizični. Ovo je omogućilo policiji da sazna gde se krije stvarni rizik i da brzo deluje u situacijama u kojima on postoji.⁴⁷

Napuštanje tradicionalnog policijskog stila u delu koji se tiče strogog nadzora nad primenom zakona, bilo je naročito vidljivo u slučaju odredaba Akta o

⁴² *Ibid.*, 386.

⁴³ *Ibid.*, 387.

⁴⁴ C. Stott (2014), “Policing Football ‘Hooliganism’: Crowds, Context and Identity”, in: *Football Hooliganism, Fan Behaviour and Crime* (eds. M. Hopkins, J. Treadwell), Palgrave Macmillan UK, Police action and a changing social context Section, para. 2, <https://www.perlego.com/book/3486051/football-hooliganism-fan-behaviour-and-crime-contemporary-issues-pdf>, 15/7/2023.

⁴⁵ *Ibid.*, Police action and a changing social context, Section para. 6.

⁴⁶ *Ibid.*, Police action and a changing social context Section, para. 5.

⁴⁷ *Ibid.*, Police action and a changing social context Section, para. 9.

neredima na fudbalskim utakmicama u Ujedinjenom Kraljevstvu (*UK Football Disorder Act 2000*) koje su se odnosile na zabranu konzumacije alkohola u organizovanom transportu na putu ka mečevima. Pošto je konzumacija alkohola bila bitan deo subkulture navijača Kardifa, policija je bila svesna da bi insistiranje na strogoj primeni ovih odredaba naišlo na veliki otpor navijača te potencijalno podrilo dotadašnje napore u sticanju poverenja. Rizik je bio da će mnogi navijači, a posebno oni ekstremni, prestati na utakmice da dolaze organizovanim prevozom ukoliko ne bi mogli, kako je to bilo uobičajeno, da u autobusima konzumiraju alkohol. Ukoliko bi se ovo dogodilo, to bi dovelo do disperzije navijača, što bi onemogućilo policiju da efektivno kontroliše njihovo kretanje na putu ka stadionu i nazad, a što je jedan element stare strategije koji je ostao bitan za održavanje reda oko stadiona. Zato je policija odlučila da u praksi ignoriše ovu zabranu, odnosno da maksimalno spusti prag tolerancije po pitanju konzumiranja alkohola. Novi cilj mogao se opisati parolom: „*drink not drunk*“.⁴⁸ Zauzvrat, navijači su deklarativno pristali da alkohol konzumiraju isključivo u pabovima. U praksi se, pak, ovo obećanje nije sasvim poštovalo, pa je uobičajeno bilo da se alkohol transportuje sakriven u prtljažnicima autobusa. Interesantno je da je policija, kako bi održala privid da primenjuje odredbe o zabrani alkohola u transportu, povremeno pretresala autobuse kojima su putovali navijači, ali svesno zaobilazeći prtljažnik.⁴⁹

Rezultati prikazanog istraživanja nedvosmisleno potvrđuju ono što je opisano modelom samoregulacije: legitimnost je bolji motivator za ponašanje u skladu sa pravom od pretnje prinudom. Dok je policija u Ninijan parku primenjivala tradicionalni policijski stil, odnosno, dok je na manje incidente reagovala nasiljem sa idejom da spreči veće nered, to je dovodilo do otpora navijača i do tzv. spirale nasilja. Teorija društvenog identiteta već je objasnila ovaj fenomen: tamo gde se jedna grupa ophodi neprijateljski prema drugoj, dolazi do rasta solidarnosti unutar druge. Ovo dovodi do brisanja razlika između tzv. rizičnih navijača i onih koji to nisu, što za rezultat ima da i oni navijači koji nisu skloni konfliktu počnu da se povode sa onima koji jesu.

Promenom policijske strategije u pravcu dijaloga i saradnje, postignuto je to da navijači Kardif Sitija policiju počnu da doživljavaju kao legitimnu. Baš kako su Tajler i Sanšajn opisali u svojoj studiji, ova legitimnost dovela je do veće kooperacije sa policijom: informacije o potencijalnim neredima policija je počela da saznaje direktno od navijača, a tolerancija prema konzumaciji alkohola paradoksalno dovela je do njenog smanjenja.

Intervjui koji su Stot, Hoget i Pirson napravili sa navijačima Kardif Sitija potvrdili su i teoriju proceduralne pravde: navijači su policiju počeli da doživljavaju kao legitimnu onda kada su, nakon što je policija napustila tradicionalni stil, policijske procedure počeli da percipiraju kao pravedne. Ovakvoj percepciji doprinelo je nediskriminatorско postupanje policije, koja silu više nije primenjivala neselektivno na celoj navijačkoj populaciji, već lokalizovano nad onim

⁴⁸ *Ibid.*, Enacting identity in a context of objective tensions Section.

⁴⁹ *Ibid.*, Enacting identity in a context of objective tensions Section, para. 3.

navijačima koji su na utakmice dolazili sa ciljem da izazovu incident. Osim toga, navijači su policijske procedure sada posmatrali kao pravedne i zbog boljeg tretmana od strane policije, koji je podrazumevao uvažavanje njihovih interesa, dijaloga i participaciju navijača u planiranju strategija za sprečavanje nasilja. Dakle, proceduralna pravda, koja se ispoljavala i kroz kvalitet procedura i kroz kvalitet tretmana, povećala je legitimnost policije i prava. Psihološki mehanizam koji je posredovao između percepcije proceduralne pravde i ovog novonastalog samoregulisana navijača, jeste identifikacija navijača sa širim društvom. Dok su od strane policije bili tretirani kao otpadnici od društva, kao problem koji treba rešavati i pre nego se on desi, navijači Kardif Sitija nisu osećali da pripadaju istom društvu kom pripada i policija. Promena načina ophođenja policije prema navijačima dovela je do stvaranja poverenja prema policiji i posledično do sve većeg stapanja identiteta navijača sa najširim kolektivnim identitetom, baš kao što model grupnog angažmana opisuje. Ovo je dalje vodilo najpre psihološkom, a potom i ponašajnom angažmanu, koji se oslikavao u prihvatanju kako pravnih normi koje regulišu ponašanje građana na fudbalskim utakmicama, tako i aktivnosti policije koje spadaju u njen diskrecioni manevarski prostor.

4. ZAKLJUČAK

Empirijska istraživanja iz oblasti sociologije prava i socijalne psihologije iznedrila su teorije i modele koji objašnjavaju zašto se ljudi ponašaju u skladu sa pravom. Tako model samoregulacije otkriva da primarni razlog zbog kojeg ljudi usklađuju svoje ponašanje sa pravom nije strah od sankcije kako se tradicionalno mislilo, već legitimitet prava i njegovih institucija. Ovaj unutrašnji (vrednosni) motiv koji se sastoji iz uverenja da pravne institucije „zaslužuju“ da stvaraju i primenjuju pravo, za posledicu ima samoregulaciju ponašanja. Dodatno, teorija proceduralne pravde rasvetljava da je pravo legitimno onda kada ljudi njegove procedure percipiraju kao pravedne, bez obzira na pravednost ili poželjnost njihovih ishoda. Na kraju, model grupnog angažmana upotpunjava ovu šemu objašnjenjem da doživljaj proceduralne pravde vodi poštovanju normi posredstvom psihološkog mehanizma identifikacije sa grupom.

Model samoregulacije, teorija proceduralne pravde i model grupnog angažmana su opšti, te mogu uspešno objasniti usklađenost ponašanja sa bilo kojom pravnom institucijom, pa i policijom. Ipak, nasilničko ponašanje mase na događajima poput utakmica dosada je uglavnom objašnjavano teorijom društvenog identiteta, bez dovođenja u vezu sa fenomenom prava. No, kako primećuje Stot, ova dva pristupa su komplementarna, jer „forma i sadržaj identiteta, a samim tim i nivo normativne usklađenosti sa pravom, proizilaze iz stavova koji se tiču legitimiteta u međugrupnom kontekstu: kontekstu koji je i sam barem delimično kreiran postupcima policije“⁵⁰.

⁵⁰ *Ibid.*, Theoretical implications Section, para. 2.

Konačno, krajnji cilj ovog rada bio je skretanje pažnje na značaj uvida socijalne psihologije za razumevanje pravnog fenomena. Da bi pravo uspešno ostvarilo cilj zbog kojeg postoji (usmeravanje ponašanja), neophodno je da njegovi tvorci razumeju kada i zašto se ljudi ponašaju u skladu sa pravom, a kada ga ne poštuju. U suprotnom, dobićemo pravo koje nije delujuće, odnosno pravo koje se ne ostvaruje u ponašanju ljudi. Pored pravnika dobro poznatih istraživanja o stavovima opšte populacije prema pravnim institucijama kao što su policija i sudovi, izgleda da i studije fudbalskog huliganizma, kao što je ovde prikazana studija Stota, Hogeta i Pirsona, potvrđuju da se pravo najefikasnije i najefektivnije primenjuje onda kada građani njegove procedure doživljavaju kao pravedne.

Literatura

- Frosdick Steve (2001), „Switch to safety“, *Stadium and Arena Management*.
- Frosdick Steve (2013), Mars Peter (2013), *Football Hooliganism*, Taylor and Francis, <https://www.perlego.com/book/1556380/football-hooliganism-pdf>, 10/7/2013.
- Hopkins Matt, Treadwell James (2014), *Football Hooliganism, Fan Behaviour and Crime*, Palgrave Macmillan UK, <https://www.perlego.com/book/3486051/football-hooliganism-fan-behaviour-and-crime-contemporary-issues-pdf>, 15/8/2023.
- Milojević Saša, Simonović Branislav, Janković Bojan, Otašević Božidar, Turanjanin Veljko (2013), *Youth and hooliganism at sports events*, OSCE, Belgrade.
- Otašević Božidar, Subošić Dane (2015), „Percepcija navijača o policijskom postupanju na sportskim priredbama“, *Zbornik radova 4. međunarodne znanstveno-stručne konferencije “Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu”*.
- Sherman Lawrence W., Gottfredson Denise C., MacKenzie Doris L., Eck John, Reuter Peter, Bushway Shawn D. (1997), *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising: A Report to the United States Congress*, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice Washington D.C.
- Stanić Miloš, Andonović Stefan (2020), „Police detention of football fans as a measure of preventing violence in case law of the European Court of Human Rights“, *Thematic conference proceedings of international significance Archibald Reiss Days*, Vol. 10.
- Stott Clifford (2014), “Policing Football ‘Hooliganism’: Crowds, Context and Identity” in: *Football Hooliganism, Fan Behaviour and Crime* (eds. Matt Hopkins, James Treadwell), Palgrave Macmillan UK, <https://www.perlego.com/book/3486051/football-hooliganism-fan-behaviour-and-crime-contemporary-issues-pdf>, 15/8/2023.

- Stott Clifford, Hoggett James, Pearson Geoff (2012), “Keeping the Peace: Social Identity, Procedural Justice and the Policing of Football Crowds”, *The British Journal of Criminology* 52/2012.
- Stott Clifford, Reicher Steve (1998), “How Conflict Escalates: The Inter-group Dynamics of Collective Football Crowd Violence”, *Sociology*, Vol. 32, No. 2.
- Sunshine Jason, Tyler Tom R. (2003), “The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing”, *Law & Society Review*, Vol. 37, No. 3.
- Tyler Tom (2009), “Legitimacy and Criminal Justice: The Benefits of Self-Regulation”, *Ohio State Journal of Criminal Law*, Vol. 7, No. 1.
- Tyler Tom (2003), “Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law”, *Crime and Justice: A Review of Research* 30/2003.
- Tyler Tom, Blader Steven (2003), “The Group Engagement Model: Procedural Justice, Social Identity, and Cooperative Behavior”, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 7, No. 4.
- Tyler Tom (2021), *Why People Obey the Law*, Princeton University Press, <https://www.perlego.com/book/2377736/why-people-obey-the-law-pdf>, 15/8/2023.

Anja BEZBRADICA, LL.M.

Research Assistant

Institute of Comparative Law, Belgrade

ORCID: 0000-0002-5049-3099

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ACCOUNT OF LEGAL (NON)COMPLIANCE: THE CASE OF FOOTBALL HOOLIGANISM*

Summary

In social psychology, the violent behavior of fans at football matches has long been explained either by the presence of aggressive individuals or by the characteristics of crowd behavior. In practice, this was accompanied by strategies for preventing violence which were based on traditional policing style (the so-called high profile), which is fundamentally repressive and reactive. This approach quickly proved to be ineffective, and the culmination of football hoo-

* This paper is a result of the research conducted by the author within her work at the Institute of Comparative Law financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia under the Contract on realization and financing of scientific research of SRO in 2023 registered under no. 451-03-47/2023-01/200049.

hooliganism in Europe in the 1980s led to a reexamination of the scientific premises on which these strategies were based. New explanations of crowd violence, such as social identity theory, soon emerged. These explanations emphasized the contextual and interactive aspects of group conflicts.

The aim of this paper is to show that the explanation of the phenomenon of football hooliganism can be enriched with theories that deal with the problem of legal compliance. The self-regulation model, the procedural justice theory, and the group engagement model provide a general explanation of why people comply with the law. Using this as a theoretical framework it is possible to explain why crowd in football matches doesn't comply with the law when dealing with police, but instead react violently toward police officers. It also shows that it is possible to regulate the behavior of fans and achieve their cooperation with the police, with minimal use of coercion.

Keywords: football hooliganism, compliance with the law, legitimacy, procedural justice theory, group engagement model, violence at sporting events